

УДК 027.7:378.4(477.74–25)-057.177.3”1917/1922”
DOI [https://doi.org/10.18524/2707–3335.2023.1\(29\).280024](https://doi.org/10.18524/2707–3335.2023.1(29).280024)

Левченко Валерій Валерійович,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, г. Одеса, 65029, Україна
тел.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

Мурашко Олена Сергіївна,

фахівець освітньої галузі
пров. Єлісаветградський, 5, м. Одеса, 65007, Україна
тел.: (+38) 067 743 13 29
e-mail: al76od@gmail.com

**ДОЛІ ОЧІЛЬНИКІВ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОНУ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА НА ЗЛАМІ ЕПОХ (1917–1922)**

У статті розглянуто біографії та долі очільників Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова на зламі епох у період 1917–1922 рр., коли на тлі суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій відбувалася реорганізація її підпорядкування, структури, штату та інших складових діяльності. У фондах Державного архіву Одеської області зберігаються історичні першоджерела, які дозволяють реконструювати окремі фрагменти їх біографій. На основі аналізу широкого кола історичних джерел та наукової літератури досліджено біографії трьох діячів бібліотечної справи, які представляли нову генерацію представників одеської наукової корпорації. Визначено фактори, що впливали на призначення представників нової генерації на посаду керівника бібліотеки та їх діяльність. Згадано про заходи, які вони проводили, займаючи посаду бібліотечного очільника, а також результати, досягнуті бібліотекою в окремо взятій період їхнього головування. Наведено результати просопографічного аналізу постатей керівників бібліотеки. Зроблено спробу визначити соціальний склад очільників як представників бібліотечної справи та простежити їх долі у контексті перипетій зазначеного періоду. Охарактеризовано умови роботи, матеріально-побутовий рівень та соціальний статус очільників. Проаналізовано загальні організаційні засади, зміст та напрями діяльності радянського уряду у справі реформування бібліотечної мережі вищої школи Одеси. Узагальнено зміни у складі та становищі співробітників бібліотеки. Дослідження присвячено вивченню маловідомих фактів біографій призабутих постатей очільників бібліотеки, які в епоху радикальних змін державного устрою і суспільства відіграли важливу роль у розвитку бібліотечної справи. Простежено суперечливі тенденції політики радянської влади, що супроводжували розвиток бібліотечної справи в Одесі та впливали на становище очільників бібліотек.

Ключові слова: Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова, Новоросійський університет, вища школа Одеси, бібліотечна справа, очільники, генерації, біографії, П. С. Шестериков, М. В. Смирнов, В.-П. Н. Павловський, Н. В. Лепляккіна, А. В. Флоровський.

Актуальним аспектом теми освоєння вітчизняної культурної спадщини є проблема особистісного початку в історико-культурних явищах та процесах. При цьому підході об'єктом дослідження стає людина, що належить певній епосі, спільності, місцевості, культурі. Тому одним з найперспективніших напрямів вивчення історії є просопографія – біографічна історія. Вивчення історії бібліотечної справи тісно пов'язане із проведенням подібних досліджень. Основними проблемами у вивченні цієї теми є збирання та аналіз інформації, визначення критеріїв вибору суб'єктів дослідження. Також необхідно враховувати географічний, хронологічний та соціальний критерії представників обраного сегменту.

У даній статті зроблена спроба проведення просопографічного дослідження щодо вивчення біографій та долі очільників Наукової бібліотеки ОНУ імені І.І. Мечникова на зламі епох у період 1917–1922 рр., коли на тлі суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій відбувалася переформування її підпорядкування, структури, штату та інших складових діяльності. Як предмет дослідження будуть розглядатися біографії очільників та їх долі. Матеріалом для дослідження послужили документи фондів Державного архіву Одеської області, наукова література та інші опубліковані матеріали.

Револьюційні події 1917 р. не принесли істотних змін у життя бібліотеки, крім того, що відразу після лютневої революції Новоросійський університет (НУ), до структури якого вона входила, втратив статус імператорської установи. У період від березня 1917 р. до 28 квітня 1918 р. бібліотека як структурний підрозділ університету підпорядковувалася двовладдю: Міністерству народної освіти Тимчасового уряду та Секретаріату народної освіти Генерального секретаріату УНР. За часів уряду гетьмана П. Скоропадського вона підпорядковувалася Департаменту вищої школи Міністерства народної освіти (з червня 1918 р. – Міністерство народної освіти і мистецтв). З 14 листопада 1918 р., коли відбулася чергова зміна національних урядів, вона знаходилася у веденні Міністерства народної освіти Директорії¹. У ці часи очільником бібліотеки був **Петро Степанович Шестериков** (див. іл. 1) (1859–1929)² [39, с. 91–93], який свою службу в бібліотеці розпочав 15 листопада 1888 р. 4-м помічником бібліотекаря [6, арк. 2 зв., 12–13], з 4 жовтня 1905 р. виконував обов'язки бібліотекаря, а 6 липня 1910 р. його було затверджено на посаді бібліотекаря [6, арк. 7 зв.–9, 13 зв.–15], яка згідно з дореволюційним штатним розкладом університетів відповідала сучасному статусу директора. Отже, у період перших двох революційних років звичний хід життя провідного наукового книгосховища

¹ Детальніше див.: Левченко В.В. Українська революція 1917–1921 років – історичний рубіж у долях вчених-істориків Одеси. Українська біографістика = Biographistica Ukrainica: зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2017. Вип. 15. С. 122–141.

² Про нього див.: Гольд Т.М. Пам'яті П.С. Шестерикова. Тр. Одес. гос. ун-та. Серія биол. наук. 1957. Т. 14, вип. 8. С. 215–219; Подрезова М.А., Самодурова В.В. Библиотекари Одесского (Новороссийского) университета – мировой науке. Вісн. Одес. нац. ун-ту. 2008. Т. 13, вип. 8: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. С. 11–22; Самодурова В.В. Человек двух страстей. Гербарная коллекция библиотекаря П.С. Шестерикова. Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. 2014. Т. 19, вип. 2. С. 19–37 та ін.

Одеси не змінився, окрім погіршення матеріального становища її співробітників, що було пов'язано із загальною кризою економіки в країні.

Перші кардинальні зміни в інфраструктурі бібліотеки відбулися навесні 1919 р., коли від 6 квітня до 23 серпня 1919 р. влада в Одесі належала більшовикам, які спрямували свої зусилля передусім на ліквідацію дореволюційної системи вищої освіти та мережі вищої школи. 14 квітня 1919 р. було реорганізовано систему управління НУ: від службових обов'язків було усунуто ректора, проректора, деканів і тимчасово призупинено збори Ради професорів. Тимчасове керівництво університету передали Революційній студентській раді, що складалася з семи осіб [47, с. 9]. Згодом керівні функції вишів було передано комісарам, а керівною структурою вищої школи Одеси стала Рада комісарів вищих навчальних закладів (РКВНЗ), яка реалізовувала декрети і розпорядження з реорганізації структури існуючої системи вищої освіти. Саме у цей час було проведено перші перестановки у кадрах бібліотеки, вчинені РКВНЗ на чолі з уповноваженим комісаром³ Народного комісаріату просвіти (НКП) УСРР М. Маличем, який прибув до Одеси з Харкова наприкінці квітня 1919 р. [41, с. 60]. 5 травня 1919 р. уповноважений Революційної студентської ради з управління університетом призначив комісаром бібліотеки університету, історико-філологічного, юридичного і економічного кабінетів та Музею витончених мистецтв НУ тридцяти однорічного студента IV курсу історико-філологічного факультету того ж університету В.-П. Н. Павловського (1888–19??) [8, арк. 119–120; 17, арк. 38, 81]. 17⁴ травня 1919 р. М. Малич, який також був комісаром НУ звільнив бібліотекаря П. С. Шестерикова «за вислогою років» та старших помічників бібліотекаря – І. І. Дусинського⁵ і Е. Ф. Люткевича [9, арк. 93; 13, арк. 47 зв.; 17, арк. 35], а на посаду бібліотекаря⁶ тимчасово призначив М. В. Смирнова (1883–19??) [5, арк. 2 зв.–3, 5, 32; 13, арк. 47 зв.].

³ Інститут уповноважених комісарів за призначенням НКО УСРР функціонував з березня 1919 р., їм надавалися надзвичайні повноваження для концентрації на місцях організації роботи Губернських відділів народної освіти (Губнарос) та керівництво діяльністю вишами [41, с. 60].

⁴ У науковій літературі має місце помилкове вказування цієї дати як 7 травня 1919 р. [39, с. 101].

⁵ Того ж місяця заарештовано і розстріляно чекістами. Див.: Одесский мартиролог. Данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти: историко-мемориальное издание. Т. 3 / сост.: Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов. Одесса: ОКФА, 2005. С. 125–135.

⁶ У цей час назва посади очільника бібліотеки не була змінена на назву «комісар» [39, с. 93]. Посаду комісара більшовики впроваджували в кожній організації паралельно з безпосереднім її керівником, який виконував функції політичного представника робітничо-селянської влади та мав здійснювати фактичний всебічний контроль над діяльністю у всіх сферах відповідно до інтересів радянської влади. Згідно з інструкціями 1920–1922 рр. комісар був офіційним представником губернської влади, який щомісячно надавав звіт про діяльність очолюваної ним інституції. Усі усні розпорядження безпосередній очільник організації віддавав тільки з відома комісара, а письмові – за його підписом. У надзвичайних випадках комісар міг безпосередньо сам віддавати розпорядження, тільки повідомляючи про це очільника. У випадку незгоди з розпорядженням комісара, очільник не мав права зупинити розпорядження, а тільки міг повідомити про це вище керівництво. Комісар мав право зупинити розпорядження очільника, повідомляючи про це вище керівництво, накладати дисциплінарне стягнення на співробітників (згідно з особистою інструкцією), звільнити тих, хто порушував дисципліну, відмінити та призначити збори, проводити перевірку та ревізії. До обов'язків комісара входило: нести відповідальність за загальний стан діяльності організації, підтримувати дисципліну, підвищувати «якісну та кількісну продуктивність», контролювати роботу згідно з декретами, постановами та розпорядженнями радянського уряду, сприяти культурно-просвітній роботі. Співробітників комісар повинен був «направляти на шлях комуністичного будівництва» та проводити систематичні заходи щодо підвищення їх політичного рівня [41, с. 86–87].

Микола Васильович Смирнов народився 26 (14) жовтня 1883 р. у місті Ананьєві в родині спадкового дворянина [5, арк. 1 зв., 37], який обіймав посаду інспектора Ананьївської гімназії Василя Івановича та його дружини Анни Анісимовни. Вже 3 листопада (22 жовтня) того ж року в Миколаївській соборній церкві Ананьєва Херсонської єпархії М. В. Смирнова було охрещено. Його хрещеними батьками стали професор Варшавського університету О. І. Смирнов⁷ (старший брат В. І. Смирнова) та вдова священника Т. П. Любвіна [5, арк. 34]. За атестатом зрілості Ананьївської гімназії у вересні 1901 р. М. В. Смирнова було зараховано на відділення природничих наук фізико-математичного факультету ІНУ. У 1907 р. виконав усі умови навчального процесу, необхідні для дотримання правил щодо зарахування навчальних півріч, мав вісім зарахованих семестрів, що надали йому право складати іспити в екзаменаційній комісії, але цього він не зробив, тому диплом не отримав, а мав тільки свідоцтво про зарахування восьми семестрів [5, арк. 1 зв., 35–36]. За постановою управління Акцизними зборами Бессарабської губернії від 7 грудня 1909 р. з 10 грудня того ж року був призначений молодшим штатним роз'їзним контролером 1 округу [5, арк. 1 зв.–2, 5, 17–18]. Через три з половиною роки, у віці 29 років, М. В. Смирнов вирішив змінити галузь своєї діяльності та 19 січня 1913 р. подав прохання на ім'я ректора ІНУ про його зарахування на вакантну посаду помічника бібліотекаря. При цьому він вказав, що в 1907–1909 рр. служив у бібліотеці університету⁸ та «...маючи схильність до бібліотечної справи, бажав би знову бути призначеним на штатну посаду, що висвободилася зі звільненням г[осподина] Уразова» (тут і надалі: пер. наш – В. Л., О. М.) [5, арк. 5]. У свою чергу бібліотечна комісія університету, яка розглянула це прохання, ухвалила та доповіла ректору 6 березня 1913 р., що «...згідно з відгуком г[осподина] бібліотекаря, який особисто знав г[осподина] Смирнова, як людину, що вже працювала у бібліотеці університету, бібліотечна комісія не зустрічала би перешкод до призначення г[осподина] Смирнова на посаду штатного помічника бібліотекаря» [5, арк. 6, 42]. 23 березня 1913 р. на засіданні Правління ІНУ його було одногосно обрано на цю посаду, про що відповідно було подано клопотання на затвердження попечителю Одеського навчального округу В. М. Смольянінову, який резолюцією від 19 червня⁹ 1913 р. затвердив М. В. Смирнова на посаді помічника бібліотекаря ІНУ [5, арк. 1–2, 8–9, 21–25]. Ще через два роки, за пропозицією попечителя Одеського навчального округу від 10 червня 1915 р. його було затверджено на посаді старшого помічника бібліотекаря по

⁷ Олександр Іванович Смирнов (1842–1905) – російський літературознавець, випускник ІНУ, доктор філології, професор кафедри історії російської літератури Імператорського Варшавського університету, де читав лекції з історії давньої і нової руської літератури та проводив практичні заняття з історії руської мови. У 1880–1904 рр. редактор-видавець «Русского филологического вестника».

⁸ Документальні джерела, які б підтверджували цей факт, не виявлено.

⁹ Майже двомісячне вирішення попечителя Одеського навчального округу В. М. Смольянінова щодо затвердження М. В. Смирнова на посаді помічника бібліотекаря ІНУ було пов'язане із з'ясуванням питання наявності в нього диплому про вищу освіту, якого він не мав, та чи достатньо буде його освітнього цензу для виконання ним посадових обов'язків [5, арк. 10–16, 19–21].

штатам з 1 січня 1915 р. [5, арк. 1–2, 43–44 зв.]. При обранні на цю посаду бездоганну рекомендацію М. В. Смирнову 5 квітня 1915 р. дав голова бібліотечної комісії професор С. Г. Вилинський: «...і за відгуками г[осподина] бібліотекаря, і за моїми особистими спостереженнями, г[осподин] Смирнов більш за усіх інших помічників бібліотекаря заслуговує на посаду старшого помічника, бо виявляє видатну старанність і службове прагнення, а також відмінне знання усіх галузей бібліотечної справи; між іншим, маючи на увазі ці якості г[осподину] Смирнову доручалося виконання обов'язків бібліотекаря, коли г[осподин] Шестериков виконував обов'язки присяжного засідателя (незважаючи на те, що за посадою г[осподин] Смирнов не старший)» [5, арк. 44 зв.]. Скоріш за все, саме цей факт, що М. В. Смирнов часто виконував обов'язки бібліотекаря, дав підстави більшовикам призначити його тимчасовим бібліотекарем. Станом на 1 січня 1921 р. М. В. Смирнов разом із Л. К. Брун були єдиними з 37 осіб, хто залишився з числа дореволюційних співробітників бібліотеки. У 1921–1922 рр. М. В. Смирнов працював у бібліотеці на різних посадах: бібліотекаря, вченого секретаря [28, арк. 1–2, 33; 30, арк. 43, 85]. Займаючи посаду завідувача відділу навчальних посібників для студентів Головної бібліотеки вищої школи Одеси, з 31 січня 1923 р. він звільнився та перейшов до Одеської державної публічної бібліотеки, де його було обрано на посаду завідувача відділу книгокористування [30, арк. 43, 85, 90]. Вже працюючи в іншій бібліотеці, 19 травня 1923 р. він подав заяву на ім'я директора Головної бібліотеки вищої школи Одеси С. Л. Рубинштейна з проханням видати йому зарплатню за вересень 1922 р. – січень 1923 р. [43, с. 103]. Як закінчилося це питання на сьогодні сказати складно, але фактом є те, що на заяві не було жодної резолюції директора. Подальша доля М. В. Смирнова нам невідома, але, скоріш за все, впродовж 1920-х – 1940-х рр. він працював у Одеській міській публічній бібліотеці. Остання інформація про нього з відомих нам історичних джерел припадає на вересень–травень 1942 р., коли він як завідувач відділу бібліографії Одеської міської публічної бібліотеки отримав зарплату [33, арк. 52–53, 190].

Будучи призначеним 17 травня 1919 р. тимчасовим бібліотекарем М. В. Смирнов фактично бібліотекою не керував. Рішення щодо діяльності бібліотеки приймав комісар університету М. Малич, який, наприклад, дав розпорядження щодо розформування студентського відділу бібліотеки (див. дод. 7), яке тривало впродовж травня–червня 1919 р. [17, арк. 38, 81]. Виконавцем цих рішень був комісар бібліотеки В.-П. Н. Павловський, який у період травня–серпня 1919 р. індивідуально підписував офіційні документи бібліотеки, а 14 серпня 1919 р. навіть поставив підпис як завідувач та комісар бібліотеки [17, арк. 81, 140–141, 156]. Знаковою подією цього періоду в історії бібліотеки є той факт, що зміна назви очільника бібліотеки з «бібліотекаря» на «завідувача» відбулася у серпні 1919 р., а першим завідувачем став В.-П. Н. Павловський (див. дод. 9).

Владислав-Петро Норбертович Павловський народився 12 лютого (31 січня) 1888 р. у містечку Куманів Волинської губернії у родині купця 2 гільдії римо-католицького віросповідання Норберта-Станіслава та його дружини Франциски-Августи [4, арк. 4, 6, 52, 54–55]. Обряд його хрещення відбувся 6 травня (24 квітня) 1888 р. в Куманівському римо-католицькому приходському костелі [4, арк. 55]. Після закінчення Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії 1912 р. В.-П. Н. Павловський (див. іл. 2), не без труднощів з поданням документів (див. дод. 1), за свідоцтвом зрілості Острозької гімназії, де у травні–червні 1912 р. склав іспити, вступив на класичне відділення історико-філологічного факультету ІНУ [4, арк. 4, 14–15, 31–34, 54, 59], де навчався до 1920 р. [2, арк. 2]. Станом на червень 1916 р. за відведені на отримання вищої освіти чотири роки (вісім семестрів) встиг скласти іспити з 13 дисциплін шести семестрів, що зазначено у «Заліковому свідоцтві», виписаному 1 червня 1916 р., яке він відмовився отримувати, бо планував завершити навчання [2, арк. 10–10 зв., 54]. Відповідно до дозволу МНП від 30 вересня 1916 р. його було залишено на один рік [4, арк. 1, 4, 20–21, 24, 27], але і за цей навчальний рік він не зміг скласти іспити з дисциплін за два останні семестри. 13 січня 1917 р. у статусі студента IV курсу просив декана дозволити йому складати у січні «полукурсіві випробування» з психології, загального мовознавства, руської історії та вступу до філософії, на що отримав дозвіл [14, арк. 26]. 20 січня 1917 р. склав «полукурсіві випробування» з історії давньосхідного мистецтва приват-доценту О. Л. Коцейовському, на якому за відповідь на питання «Зображення книги мертвих» отримав оцінку «вельми задовільно» [12, арк. 31]. Цього ж року у приват-доцента О. Л. Коцейовського отримав залік за практичні заняття з історії Риму, але не склав просемінарії з давньосхідної історії [15, арк. 12]. Намагання В.-П. Н. Павловського покращити ситуацію з навчанням впродовж 1916/17 навчального року не дало позитивного результату, підтвердженням чого є «Залікове свідоцтво», виписане 3 жовтня 1917 р., яке свідчило про те, що за 1913–1917 рр. на курсових іспитах з тих же 13 дисциплін, що й рік тому, він отримав «вельми задовільні» оцінки, що дало підстави керівництву факультету зарахувати йому тільки 6 семестрів [2, арк. 1–1 зв.].

Для продовження навчання В.-П. Н. Павловському необхідно було сплачувати гроші за навчання, але такої можливості він не мав (див. дод. 4), бо матеріально був забезпечений слабо, тому кожного року до адміністрації університету надав свідоцтво про бідність. Відповідно кожного року перед адміністрацією університету клопотав про надання йому матеріальних пільг. Так, у 1913 р. отримував допомогу від університету (50 руб.) та від «Попечительства про недостатніх студентів» (20 руб.), а у весняному семестрі 1914 р. клопотав щодо надання матеріальної допомоги та звільнення від плати за навчання [19, арк. 6 зв.]. 6 травня 1917 р. він також звернувся до ректора НУ з проханням щодо видачі йому із сум «Попечительства про недостатніх студентів» 25 рублів

для сплати за весняний семестр 1917 р. На що виконуючий обов'язки ректора професор О. П. Доброклонський дав згоду [4, арк. 5].

Для отримання права продовжити навчання у 1917/18 навчальному році В.-П. Н. Павловський письмово звертався до міністра народної освіти (див. дод. 3), двічі до декана історико-філологічного факультету (див. дод. 4 і 5) та проректора (див. дод. 6). У результаті багатьох звернень 2 грудня 1917 р. постановою Правління НУ його було зараховано вільним слухачем історико-філологічного факультету (див. дод. 6). Вирішенню цього питання, скоріш за все, сприяла політична позиція В.-П. Н. Павловського, а точніше його провідна роль у сходках студентів історико-філологічного факультету (див. дод. 2), які із радістю зустріли Лютневу революцію та відразу розпочали диктувати керівництву факультету свої вимоги щодо змін навчального процесу і висловлювати незадоволення на адресу деяких викладачів [46, с. 133]. Продовження навчання В.-П. Н. Павловського тривало до 6 вересня 1919 р., коли за часів перебування в Одесі білогвардійців юридичною підставою для його відрахування була несплата за навчання [4, арк. 10–13], а фактично – його активна співпраця з більшовиками в період квітня–серпня 1919 р. З приходом 7 лютого 1920 р. до влади в Одесі знову більшовиків В.-П. Н. Павловський отримав можливість за каденції декана Є. П. Трифільєва закінчити восьмий семестр у весняному півріччі 1920 р. [2, арк. 2; 4, арк. 12–13]. З отриманням вищої освіти 30 квітня 1920 р. за відгуком професора Б. В. Варнеке його було залишено при факультеті для подальшої спеціалізації та підготовки до наукової діяльності [11, арк. 128].

31 травня 1919 р. В.-П. Н. Павловському було доручено обстеження бібліотек одеських вишів та створення необхідних комісій з приводу питання щодо об'єднання цих бібліотек в одну [8, арк. 134] відповідно до ідеї злиття усіх одеських вишів в «Об'єднану вищу школу Одеси» [17, арк. 125, 127, 131]. Незважаючи на реорганізацію мережі бібліотек одеських вишів, більшовики намагалися зберегти діяльність бібліотечної комісії університету. Так, 22 липня 1919 р. від історико-філологічного факультету для обрання 24 липня бібліотечної комісії університету представниками було висунуто дві особи: від викладачів Ф. Г. Александрова, а від асистентів С. В. Троїцького [17, арк. 125, 127, 131, 140–141].

Як комісар бібліотеки та кабінетів В.-П. Н. Павловський дуже багато корисного робив для своєї alma mater – історико-філологічного факультету НУ. 20 травня 1919 р. звернувся до завідувача історико-філологічного кабінету історико-філологічного факультету НУ Б. В. Варнеке з пропозицією щодо розширення площі цієї навчально-допоміжної структури, на що отримав згоду (див. дод. 7). Після цього цю ідею двічі висловив на засіданнях історико-філологічного факультету (24 і 31 травня 1919 р.). Якщо першу пропозицію професори відклали, то другого разу визнали цю ініціативу бажаною та доручили професорам Б. В. Варнеке, Ф. Г. Александрову, С. Г. Вилинському

і П. Й. Потапову вести перемовини з бібліотечною комісією щодо цього питання [13, арк. 50 зв.–51, 53–54]. Ліквідовуючи студентський відділ, бібліотечна комісія вирішила його книги передати до навчально-допоміжних установ університету, тому 17 червня 1919 р. В.-П. Н. Павловський звернувся до секретаря історико-філологічного факультету з проханням терміново створити комісію для розбору книжок за відділами: Богослов'я, руська словесність, історія (руська, загальна та окремих народів), грецькі та римські автори, слов'янська література, філософія, міфологія, витончені мистецтва, мовознавство, германо-романська література [17, арк. 81]. 17 червня 1919 р. на засіданні історико-філологічного факультету В.-П. Н. Павловський запропонував поповнити його навчально-допоміжні установи книгами студентської бібліотеки. З чим професори погодилися та для вирішення цього питання запропонували бібліотечній комісії запросити у кожному окремому випадку представників відповідних кафедр [13, арк. 59 зв.–60].

Замість трьох звільнених 17 травня 1919 р. співробітників бібліотеки до неї було прийнято двоє молодих осіб – М. М. Віркау і Ф. Є. Петруня. Усіх їх об'єднував той факт, що за фахом вони були істориками – випускниками історико-філологічного факультету НУ, не мали досвіду бібліотечної роботи [43, с. 82] та були добре знайомі з В.-П. Н. Павловським. Наприклад, Ф. Є. Петрунь разом з ним були підписантами звернення до адміністрації історико-філологічного факультету НУ від імені студентів, які на сході 19 березня 1917 р. висловили свої умови щодо змін у навчальному процесі (див. дод. 2).

Не вдаючись у причини та умови, в яких відбувався вибір напрямів розвитку молоді радянської держави, важливо зазначити, що після закінчення Громадянської війни політичне керівництво потребувало не лише впровадження та поширення комуністичної ідеології, а й обґрунтування юридично та історично свого права на державну владу. Фахівці дореволюційної генерації, незважаючи на їхню професійну підготовку, до такої роботи загальнодержавного та партійного значення, природно, були не готові. Отже, влітку 1919 р. стався перший період кардинальних змін кадрового складу бібліотеки, що було пов'язано із суспільно-політичними змінами в країні. Винятком цього факту стало те, що поповнення штату бібліотекарів відбулося за рахунок фахових істориків – випускників історико-філологічного факультету НУ, які були прихильниками радянської влади.

Усі нововведення в структурі та організації системи вищої школи Одеси, зокрема бібліотеки, впроваджені більшовиками влітку 1919 р., були зупинені військами генерала А. І. Денікіна, які ввійшли в Одесу 23 серпня 1919 р. та повернули порядки в усіх сферах життя, що діяли в дореволюційні часи. Комісари М. Малич і В.-П. Н. Павловський виїхали з міста, а останнього з них було звільнено з бібліотеки та студентського контингенту університету. До роботи в бібліотеці було повернуто Е. Ф. Люткевича і П. С. Шестерикова, який знову її очолив [8, арк. 297].

Незважаючи на сприйняття представниками монархічного ладу політики радянської влади та її реформ, все ж таки, деякі нововведення більшовиків прийшлися до вподоби професорам дореволюційної генерації. Так, декан історико-філологічного факультету НУ 23 серпня 1919 р. звертався з проханням до Правління університету щодо дозволу залишити за факультетом невеличку кімнату – професорську лекторію, яка за часів радянської влади була відведена йому з приміщень бібліотеки для кабінету декана і голови екзаменаційної комісії. На думку декана, бібліотека не зазнала б збитків від цієї передачі, тому що ця кімната раніше фактично не використовувалася, а для факультету вона бажана оскільки відвідувачі, що приходять до канцелярії, заважають прийому декана та його заняттям при сумісності в одній кімнаті канцелярії та його кабінету. Політичні опоненти більшовиків клопотання задовільнили [17, арк. 81, 177].

Білогвардійцям не вдалося довго протриматися в Одесі, 7 лютого 1920 р. до міста повернулася радянська влада. Відповідно до структури НКП УСРР керівництво у справах вищої освіти на місцях було передано Підвідділам вищої школи Губернського відділу народної освіти (Губнарос). В Одесі Підвідділ вищої школи¹⁰ почав працювати 23 лютого 1920 р., коли його новообраний завідувач – професор С. М. Щепкін – видав наказ про перехід всіх вишів до свого відомства [38, с. 18] та продовжив проводити реформу мережі вищої школи, розпочату РКВНЗ влітку 1919 р. Як і всі одеські виші бібліотеку було націоналізовано, а посаду бібліотекаря (П. С. Шестерикова вдруге було звільнено) замінили на посаду завідувача (див. дод. 9), яку зайняв В.-П. Н. Павловський [28, арк. 1–6], який до того ж з початку лютого 1920 р. був уповноваженим комісара Підвідділу вищої школи Одеси у справах бібліотеки [11, арк. 11, 38; 17, арк. 140–141, 156] та одного з вишів [35, арк. 228]. Незважаючи на радикальні дії нової влади продовжувала діяти бібліотечна комісія. Її членів, які емігрували перед вступом більшовиків до міста замінювали новими кандидатурами [11, арк. 38]. 26 червня 1920 р. завідувач бібліотеки В.-П. Н. Павловський (див. іл. 3) надав бібліотечній комісії список посад у бібліотеці та розподілу персоналу за характером виконання робіт, який нараховував 24 особи [9, арк. 155; 10, арк. 155–156 зв.].

З прийняттям у квітні 1920 р. рішення щодо закриття з 1 травня 1920 р. історико-філологічного і юридичного факультетів НУ та трансформації його

¹⁰ У проведенні реорганізації вищої школи в Одесі місцеві органи спирались виключно на активну підтримку з боку революційної частини студентства. Співробітниками підвідділу були тільки студенти одеських вишів: заступник завідувача А. А. Осипович (1895 р.н.) – студент II курсу механічного факультету Політехнічного інституту; уповноважені С. М. Ярошевський (1899) – студент II курсу юридичного факультету НУ, М. Б. Златопольський (1881) – студент IV курсу медичного факультету НУ, В.-П. Н. Павловський (1888) – студент IV курсу історико-філологічного факультету НУ, М. Ю. Бортник (1899) – студент III курсу фізико-математичного факультету НУ, М. Л. Гершкович (1892) – студент Вищого міжнародного інституту, О. В. Волошинов – студент III курсу Сільськогосподарського інституту, С. М. Раппопорт – студент IV курсу юридичного факультету НУ, Ягов (1899) – студент III курсу юридичного факультету НУ; діловод П. І. Фіргер (1900) – студент II курсу фізико-математичного факультету НУ [35, арк. 228].

інших структурних підрозділів [38, с. 18] адміністрація бібліотеки, відповідно до постанови та доручення Бібліотечної комісії від 3 травня 1920 р. щодо проведення ревізії, вирішила зажадати всі книги від професорів, викладачів, студентів, навчально-допоміжних установ університету, радянських і громадських установ та приватних осіб, взяті до 1 травня 1920 р. Для професорів і викладачів університету були встановлені терміни для повернення книг: юридичного й історико-філологічного факультетів – не пізніше 25 травня, фізико-математичного і медичного факультетів – не пізніше 10 червня. Усі інші категорії користувачів мали це зробити не пізніше 1 червня. У разі втрати книги передбачалося подання заяви для вироблення форми компенсації. Щодо осіб, які не підкорювалися рішенню постанови бібліотечної комісії, передбачалося вироблення заходів впливу [18, арк. 9–9 зв.].

Бібліотека у перший рік після ліквідації університету підпорядковувалась спеціальному Підвідділу вищої школи – Відділу наукового обслуговування Губнаросу, бо вважалася установою, в якій проводяться наукові дослідження, тому до квітня 1921 р. її куратором була Вчена рада Українського головного комітету професійно-технічної та спеціально-наукової освіти (Головпрофос). У квітні 1921 р., після чергової реорганізації НКП УСРР, замість скасованої Вченої ради, у рамках Головпрофосу почав діяти Науковий комітет для організації та контролю діяльності науково-дослідних установ країни. Науковому комітету були підвідомчі дослідні кафедри, наукові товариства, обсерваторії, лабораторії, наукові музеї та інші науково-дослідні установи. В Одесі Науковий комітет через бібліотечну комісію Губернського комітету професійно-технічної та спеціально-наукової освіти (Губпрофос) здійснював керування діяльністю Головної бібліотеки вищої школи Одеси [39, с. 134]. 21 березня 1921 р. Головну бібліотеку вищої школи Одеси у складі Бібліотечної мережі було перепідпорядковано Редакційно-видавничому та бібліотечному підвідділу Науково-організаційного відділу Губпрофосу. При Редакційно-видавничому та бібліотечному підвідділі було створено Редакційну колегію у складі І. Ю. Тимченка, В. В. Вороніна та В. М. Штейна, яка до 29 березня 1921 р. мала надати матеріали для друкування «Учёных записок высшей школы г. Одессы» [23, арк. 15–16]. 2 червня 1921 р. наказом № 15 Губпрофосу по Відділу наукового обслуговування при Бібліотечному підвідділі в якості дорадчого органу було створено Центральну бібліотечну комісію, до якої мали увійти по одному представнику від бібліотечних комісій інститутів, Головної бібліотеки та Бібліотечного підвідділу [23, арк. 38].

У серпні 1921 р. бібліотека зазнала нових змін. Згідно з наказом Губпрофосу за № 109 директором бібліотеки було призначено професора І. Ю. Тимченка, але наказом № 112 від 13 серпня 1921 р. це рішення було анульовано. З цього ж числа завідуючим бібліотеки залишався В.-П. Н. Павловський, а на виконання постанови Колегії Губнаросу Бібліотечний підвідділ відділу Наукового обслуговування Губпрофосу, у підпорядкуванні якого знаходилася бібліотека, з усім

апаратом переведено в підпорядкування Губернського комітету політичної просвіти (Губполітпрос), де всі бібліотеки губернії, незалежно від цілей, фондів і призначень, були об'єднані в загальну бібліотечну мережу [24, арк. 67]. При цьому, в бібліотечному підвідділі була організована особлива секція академічних бібліотек на чолі з В.-П. Н. Павловським [39, с. 134–135]. Положення щодо діяльності бібліотеки затверджено не було. Бібліотечна комісія обиралася зі складу провідних професорів вишів міста. Влітку 1921 р. членами цієї комісії були професори В. В. Воронін, Р. М. Волков, А. В. Флоровський, О. Я. Шпаков, Шостак та В. М. Штейн [24, арк. 67].

Якому підвідділу і відділу підпорядковувалася бібліотека впродовж наступних місяців 1921 р. через брак першоджерел встановити не вдалося, але однозначним фактом залишається те, що з 28 січня 1922 р. вона знову підпорядковувалася Одеському Губпрофосу. Поштовок для чергового перепідпорядкування бібліотеки став лист професора А. В. Флоровського від 23 січня 1922 р. на ім'я завідувача Губпрофосу Т. М. Внукова¹¹ (див. дод. 8). 28 січня 1922 р. у Головній бібліотеці вищої школи було проведено засідання Бібліотечної комісії, на якому були присутні О. Я. Шпаков, В. В. Воронін, Р. М. Волков, А. В. Флоровський, Ф. Г. Александров, Г. А. Секачев, Ю. Г. Оксман, О. Л. Летнік і Ф. С. Петрунь. Голова засідання О. Я. Шпаков повідомив усім про перехід бібліотеки у ведення Губпрофосу та її підпорядкування Науковому бюро. Бібліотечна комісія запропонувала обрати директора та, за прикладом Всеукраїнської національної бібліотеки, до керівництва долучити бібліотечний комітет, в який запропонувала переформувати існуючу бібліотечну комісію. Головою бібліотечного комітету бібліотечна комісія одногосно обрала професора І. Ю. Тимченка, про затвердження якого комісія клопотала перед Губпрофосом [29, арк. 10]. Незважаючи на те, що бібліотеку постійно передавали від одного підпорядкування до іншого це суттєво не відбивалося на її повсякденній роботі. Головна бібліотека вищої школи Одеси обслуговувала всі категорії викладачів і студентів вишів, продовжуючи при цьому створювати студентські бібліотеки у новостворених вишах.

Головним завданням бібліотеки на той час був порятунок книг, що гинули в умовах громадянської війни. До неї влилися книги з ліквідованих радянською владою навчальних закладів: Вищих жіночих курсів, Вищих жіночих медичних курсів, Інституту благородних дівчат, Кадетського корпусу, Юнкерського училища, Єпархіальної духовної семінарії, Англійського клубу, а також деяких приватних бібліотек, залишених власниками під час еміграції. Зі студентського відділу бібліотеки, дублетного фонду бібліотеки колишнього НУ та новопривбутих книг були сформовані студентські бібліотеки тих вишів, які з'явилися на уламках вищої школи дорадянської Одеси [39, с. 132–133]. До складу бібліотечної мережі входили бібліотеки Одеського гуманітарно-суспільного ін-

¹¹ Тихон Митрофанович Внуков (1890–1937) – освітянин, член РКП(б) з 1919 р. У 1921–1926 рр. завідувач Одеського губпрофосу. У 1926–1930 рр. ректор Одеського інституту народної освіти. У 1935–1937 рр. директор Одеського історико-археологічного музею. У 1937 р. репресовано.

ституту (ОГСІ, очільник – помічник бібліотекаря І.М. Троцький), Одеського фізико-математичного інституту (ОФМІ, бібліотекар В.Я. Яновська), Одеської медичної академії (ОМА, бібліотекар Ш.С. Мільман), Одеського політехнічного інституту (ОПІ, бібліотекар І.В. Серебряников), Одеського сільськогосподарчого інституту (ОСГІ, бібліотекар М.В. Смирнов), Одеського інституту народної освіти (ОІНО, бібліотекар Я.З. Берман), кабінету чистої математики (помічник бібліотекаря Є.Н. Лейненберг) [23, арк. 15–16] та робітничого факультету (бібліотекар Васильєва) [23, арк. 28]. Серед новостворених бібліотек виділялося книгосховище ОІНО (1920–1930), заснованого 23 червня 1920 р., який у 1920-х рр. став головним спадкоємцем НУ, більша частина науково-педагогічних кадрів якого склала ядро викладацького штату ОІНО, вносячи досвід «старої школи», «університетської науки» в нову освітню структуру, що сприяло її становленню як одного з провідних вишів УСРР, зокрема південного регіону, авторитетного центра культурного життя [39]. У першому навчальному році (1920/21) завідувачем бібліотеки ОІНО було обрано викладача української літератури А.В. Музичка [26, арк. 16, 24, 35]. У 1921/22 навчальному році завідувачем був Я.З. Берман [37, арк. 17–18; 23, арк. 15; 25, арк. 1–7; 36, арк. 57–58 зв.]. З 1 червня 1923 р. згідно з наказом по ОІНО від 2 червня 1923 р. були звільнені чотири бібліотекарі (Є.Н. Лейненберг, М.С. Луштак, Е.Г. Оксман, Є.Ф. Ролік) та шість представників технічного персоналу [21, арк. 65, 78]. Впродовж усього часу існування ОІНО в ньому постійно діяли дві бібліотеки: інституту та робітничого факультету [27, арк. 194].

Між бібліотеками новоутворених вишів було розподілено книжки студентського відділу бібліотеки НУ [48, с. 98], який планували розформувати ще влітку 1919 р. (див. вище). За особистим проханням 8 травня 1920 р. завідувача історико-філологічного кабінету історико-філологічного факультету НУ професора Б.В. Варнеке до відділу класичної філології кабінету із фондів студентського відділу згідно з рішенням Правління університету від 5 червня 1920 р. було передано по три екземпляри видань з класичної філології [10, арк. 80–83; 11, арк. 132, 144–145]. Відповідно до акту передачі книг, датованому 12 травня 1920 р. та підписаному хранителем бібліотеки Г.М. Доброловським, бібліотекарем М.В. Смирновим і завідувачем бібліотеки В.-П. Н. Павловським було передано 487 видань загальною кількістю 663 томів [10, арк. 84–85 зв.]. Отже, завдяки власним науковим інтересам професора Б.В. Варнеке історико-філологічний кабінет отримав суттєве поповнення, що мало сприяти покращенню навчальній і науковій діяльності студентів і викладачів, але вже не історико-філологічного факультету НУ, а соціогуманітарних відділень ОГСІ, який у 1920 р. було утворено на базі університету, а у 1921 р. трансформовано до структури ОІНО [41, с. 283–284].

З перших днів встановлення у лютому 1920 р. в Одесі радянської влади впродовж року і десяти місяців завідувачем бібліотеки був В.-П. Н. Павловський (див. дод. 9), який відіграв важливу роль у розвитку її діяльності. На-

весні 1920 р. разом з професорами Б. В. Варнеке, В. Ф. Лазурським і А. В. Флоровським він входив до складу комісії щодо обробки бібліотеки професора І. А. Линниченка [11, арк. 114]. Від 15 серпня 1920 р. згідно з наказом № 12 завідувача Управління вищими навчальними закладами Є. М. Щепкіна здійснював загальне керівництво короткостроковими курсами при бібліотеці вищої школи Одеси, на яких керівництво заняттями виконували бібліотекарі М. В. Смирнов, К. Б.-Й. Зеленецький, В. Я. Яновська, М. П. Єфремова та помічник бібліотекаря Ф. Є. Петрунь. Згідно з цим же наказом від 16 серпня 1920 р. В.-П. Н. Павловський вступив у виконання обов'язків уповноваженого УпВНЗ з бібліотечної та музейної мережі вищої школи Одеси [34, арк. 88, 108]. З 27 квітня 1921 р. відповідно до наказу завідувача Науково-організаційного відділу Губпрофосу завідував 6-ти місячними шкільно-академічними курсами, які мали тривати у період від 5 травня до 5 жовтня¹². Для прийому слухачів на курси було створено комісію у складі В.-П. Н. Павловського, Ф. Є. Петруня і М. Д. Бланка [23, арк. 34–35]. 14 травня 1921 р. відповідно до наказу по Науково-організаційному відділу йому було доручено організувати спеціальну історичну бібліотеку-читальню імені Є. М. Щепкіна; прийняти історико-філологічний кабінет колишнього історико-філологічного факультету Новоросійського університету та перетворити його на спеціальну літературно-лінгвістичну бібліотеку-читальню, а книги історичного змісту передати до історичної бібліотеки; прийняти бібліотеку античної культури¹³ [23, арк. 37–37 зв.]. За час керування Головною бібліотекою В.-П. Н. Павловським при ній було створено бібліотеку-музей, при якій на посаді помічника бібліотекаря від 10 травня 1921 р. було затверджено Н. А. Станіславського [23, арк. 38].

Активну участь В.-П. Н. Павловський брав у реалізації запропонованої ще у 1919 р. ідеї щодо заборони видачі з бібліотеки книг до дому, яка відповідно до наказу Науково-організаційного відділу Губпрофосу по Бібліотечній мережі вищої школи Одеси за № 9 від 11 квітня 1921 р. була доведена до логічного завершення, припинив видачу книг до дому із студентського відділу Головної бібліотеки. Усі без виключення особи, які мали на руках книги, повинні були здати їх у тижневий термін. Ті, хто не виконував цей наказ було вирішено позбавити права користування книжками в усіх бібліотеках вищої школи та віддати під суд [23, арк. 29–30]. Ці заходи мали продовження, коли 14 травня 1921 р. Науково-організаційний відділ наказом № 14 оголосив, що всі особи, які взяли книги у Головній бібліотеці до 1 травня 1921 р. зобов'язані повернути їх впродовж місяця. Для співробітників окремих вишів було встановлено спеціальні терміни, коли вони мали повернути книжки: 15–22 травня для працівників ОГСІ, 23–30 травня – ОФМІ й ОПІ, з 31 травня до 6 червня –

¹² Відповідно до цього терміну дії, то курси фактично були 5-ти місячними, а не 6-ти місячними.

¹³ Дозволимо собі припустити, що таку назву мала бібліотека Музею витончених мистецтв Новоросійського університету, розформованого в період 1921–1923 рр. Див.: Левченко В. В., Левченко Г. С. Музей изящних искусств Императорского Новороссийского университета: фонды, персоналии, судьба. *Вопросы музеологии*. 2012. № 2 (6). С. 105–113.

Медична академія, 7–14 червня – ОСГІ, ОІНО і робітничий факультет. Ті, хто не повернув би книжки планувалося віддавати до суду як «...викрадачів народного надбання». Завідувачу Головної бібліотеки пропонувалося терміново припинити видачу книг на абонемент до повернення взятих книг до 1 травня. Відповідно з 15 травня 1921 р. було встановлено нові вимоги і норми щодо видачі книг співробітникам вищої школи до дому: 1 категорія – старшим викладачам не більше 30 томів на 3 місяці; 2 категорія – молодшим викладачам (лектори, асистенти, лаборанти, ординатори), аспірантам, бібліотекарям і помічникам бібліотекарів не більше 20 томів на 3 місяці; 3 категорія – слухачам вищої школи, які проводили наукову роботу на спеціальні теми (за поданням посвідчення професора) та молодшому бібліотечному персоналу не більше 6 томів на 1 місяць. Усі інші особи повинні були користуватися книжками виключно в читальнях [23, арк. 37].

Паралельно з бібліотечною діяльністю у 1920–1921 рр. В.-П. Н. Павловський за сумісництвом викладав у декількох одеських вишах – ОІНО, Археологічному інституті, ОСГІ, ОМА [28, арк. 2, 5, 6]. Не дивлячись на активну діяльність у багатьох сферах вищої школи кар'єра В.-П. Н. Павловського закінчилася трагічно. Наприкінці грудня 1921 р. його було заарештовано, про що 31 грудня 1921 р. на загальних зборах (голова – бібліотекар Ф. Є. Петрунь, секретар – помічник бібліотекаря Ц. Ю. Авербах) колективу бібліотеки (були присутні 29 осіб) повідомив Ф. Є. Петрунь [28, арк. 4]. Які події призвели до арешту В.-П. Н. Павловського нам встановити не вдалося. Його подальша доля нам також на сьогодні залишається невідомою, але достовірним фактом є те, що його приватну бібліотеку, яка нараховувала біля п'яти тисяч томів, 16 травня 1922 р. було передано до Головної бібліотеки вищої школи. Передачу книг директору бібліотеки А. В. Флоровському з опечатаної квартири В.-П. Н. Павловського (за адресою вулиця Інститутська, будинок 25, квартира 11) у присутності голови домового комітету Гавриловчука та понятих здійснив представник Об'єднаного державного політичного управління Тогокайне¹⁴. Отже, В.-П. Н. Павловського було заарештовано ОДПУ. Трагічна доля В.-П. Н. Павловського певною мірою повчальна. Він з юності був зятим, переконаним революціонером, але, швидше за все, ідеї революції, що перемогла, розходилися з його ідеалами або з якимись іншими принципами. Революція, як відомо, «пожирає своїх дітей», що вона зробила і з тим, хто боровся за неї та поклав у цій боротьбі роки свого життя, сили та таланти, свою душу, усього себе.

У зв'язку з арештом В.-П. Н. Павловського 31 грудня 1921 р. на загальних зборах колективу бібліотеки тимчасовим заступником завідувача бібліотеки обрали Н. В. Леплявкіну [28, л. 4]. **Ніна Василівна Леплявкіна** (≈1889–19??) народилася у Ставрополі у родині колезького асесора православного віросповідання. У 1908 р. вона була зарахована на історико-філологічний факультет Одеських вищих жіночих курсів [20, арк. 1–2], які закінчила по історичному

¹⁴ ДАОО. – Ф. Р-1724. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 3–4.

відділенню з дипломом 1 ступеню [1, арк. 1]. У 1914 і 1916 рр. складала іспити в історико-філологічній іспитовій комісії ІНУ по історичному відділенню. Після представлення в іспитову комісію випускного твору рішенням засідань історико-філологічної комісії від 30 листопада 1916 р. та 30 листопада 1917 р. отримала диплом першого ступеню, датований 19 серпня 1919 р. за підписом декана історико-філологічного факультету, професора О.П. Доброклонського [20, арк. 3–4]. Станом на січень 1917 р. працювала писарем при бібліотеці ІНУ [7, арк. 41]. 6 жовтня 1919 р. її було зараховано на словесне відділення історико-філологічного факультету ІНУ [3, арк. 2]. У травні 1919 р. Н.В. Леплявкіну було обрано секретарем бібліотеки [11, арк. 11, 38; 17, арк. 140–141, 156]. Зі встановленням радянської влади 1920 р. впродовж цього і наступного років вона займала посаду бібліотекаря [28, арк. 1–6, 33], а згодом посідала різні посади: завідувач відділу книгообігу 1922 р. [24, арк. 23 зв.; 30, арк. 85], старшого бібліотекаря 1923 р. [31, арк. 2–3, 5], завідувач відділу книгокористування у 1924–1925 рр. [32, арк. 4]. У 1922 р. як завідувач відділу книгообігу Н.В. Леплявкіна разом із завідувачем відділу поповнення Ф.Є. Петрунем з метою підвищення освітнього цензу серед співробітників бібліотеки розробили та представили 22 лютого 1922 р. директору А.В. Флоровському на розгляд «Проект организации библиотечной работы Главной библиотеки Высшей школы», в якому акцентували увагу на «якісний підбір співробітників», про необхідність «залучення до роботи в книгосховищах кваліфікованих, інтелегентних, із середнім освітнім цензом співробітників» [45, с. 45–47]. Подальша доля Н.В. Леплявкіної невідома. Виходячи навіть з стислого обсягу інформації щодо її постаті, Н.В. Леплявкіна безумовно заслуговує на висновок, що в історії бібліотеки вона відіграла важливу роль, ставши першою жінкою, яка її очолювала.

Не дивлячись на успіхи Н.В. Леплявкіної у навчанні та відповідального ставлення до роботи, досвіду для керування провідною науковою бібліотекою Одеси їй не вистачало. Тому 28 січня 1922 р. при Головній бібліотеці вищої школи було проведено засідання Бібліотечної комісії, на якому були присутні О.Я. Шпаков, В.В. Воронін, Р.М. Волков, А.В. Флоровський, Ф.Г. Александров, Г.А. Секачев, Ю.Г. Оксман, О.Л. Летнік і Ф.Є. Петрунь. Представники одеської наукової корпорації на посаду директора одноголосно обрали професора **Антонія Васильовича Флоровського**¹⁵ (див. іл. 4), «як особа за своєю підготовкою та за своїм бібліотечним стажем найбільш підходить для заміщення цієї посади» [39, с. 136]. За критерієм бібліотечного стажу А.В. Флоровським

¹⁵ Про нього див.: Попова Т.М. Флоровський Антоній Васильович. *Професори Одеського (Новоросійського) університету*. Одеса, 2000. Т. 4. С. 294–299; Галяс В.Т. Русский историк-славист А.В. Флоровский. *Дерибасовская – Ришельевская: лит.-худож., ист.-краевед. иллюстрир. альм.* Одесса, 2003. № 15. С. 9–24; Листи Антонія Флоровського до В.Т. Галяса. *Василь Терентійович Галяс (біографічні матеріали до 85-річчя з дня народження)* / упоряд. В.М. Хмарський. Одеса, 2006. 82 с.; Попова Т.Н. Антоній Васильевич Флоровский: европеец поневоле. *Попова Т.Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика.* Одесса: Бондаренко М.А., 2017. С. 254–275 та ін.

дійсно був єдиним серед усіх професорів вищої школи Одеси, хто мав досвід керування бібліотекою. У період від березня до грудня 1921 р. він був директором Одеської міської бібліотеки (колишньої публічної), директором якої у 1896–1919 рр. був його дядя професор М.Г. Попруженко. Вже 10 лютого 1922 р. на об'єднаному засіданні Комітету Губпрофосу та пленуму Наукового бюро під головуванням Т.М. Внукова та присутності провідних професорів вищої школи Одеси (Ч.Д. Кларк, В.Ф. Каган, І.Ю. Тимченко, А.М. Кангер, Е.Я. Немировський, Л.І. Мандельштам, Б.М. Кандиба, М.Д. Папалексі, Д.К. Третьяков, М.М. Костямін, Д.А. Лоевецький, Г.К. Сулов, П.І. Петренко-Критченко, О.О. Браунер, Б.П. Бабкін, Є.П. Трифільєв, Б.В. Варнеке, І.Є. Корнман, К.Є. Храневич, І.Р. Рапопорт, І.І. Герліх, Розенбаум, Малашин, О.Ф. Малєєв, Й.Л. Аннов, М.М. Розенталь, О.Я. Шпаков, Є.С. Бурксер, Л.Б. Бертенсон, Д.А. Крижановський, Дегтярьов) директором Головної бібліотеки вищої школи було обрано професора А.В. Флоровського (1884–1968) [24, арк. 55; 39, с. 136]. Отже, А.В. Флоровський є єдиним вченим в історії Одеси, хто був директором двох найстаріших і провідних книгосховищ не тільки Південної Пальмири, а й загалом півдня України.

Очолити колишню університетську бібліотеку, А.В. Флоровський організував справу таким чином, що в ній функціонувала постійна виставка новопрیدбаних книжок, активно йшла робота із розбирання і впорядкування книг, які надійшли на зберігання у дореволюційний час [39, с. 138]. На посаді директора бібліотеки А.В. Флоровський фактично працював 6 місяців і 7 днів¹⁶. У ніч з 17 на 18 серпня 1922 р. його разом з іншими 16 викладачами було заарештовано. Підставою для цього була не професійна діяльність вчених, а їхня класова приналежність, прихильність до політичних поглядів опозиційних партій, не приховування свого невдоволення реформами радянської влади у справах вищої школи, що стало причиною їх потрапляння до проскрипційних списків, в яких фігурували ті, з ким домовитися і залучити на свій бік більшовикам не вдалося. Підсумком боротьби радянської влади з інакомислячими діячами культури стала їх висилка за кордон, яка в аналі історії увійшла під назвою «філософський пароплав»¹⁷. А.В. Флоровського ще з двома колегами (Б.П. Бабкін, Г.А. Секачов) було вислано 19¹⁸ вересня 1922 р. до Константинополю [42, с. 114].

З арештом А.В. Флоровського бібліотека довгий час не могла залишатися без очільника. Тому через 13 днів після його арешту – 1 вересня 1922 р.

¹⁶ У науковій літературі існують помилкові підрахунки щодо терміну роботи А.В. Флоровського в Головній бібліотеці вищої школи Одеси, які дорівнюють 8 місяців [39, с. 138].

¹⁷ Подробіці щодо висилки одеських вчених за цією акцією див.: Левченко В.В. Одесские учёные – пассажиры «философского парохода»: к истории высылки интеллигенции в 1922 г. *Юго-Запад. Одессика: ист.-краеведч. науч. альм.* 2008. Вып. 5. С. 162–182; Його ж. «Философский пароход»: к вопросу о депортации одесских учёных в 1922 г. *Проблемы славяноведения: сб. науч. ст. и материалов.* 2008. Вып. 10. С. 125–137; Його ж. Одесские учёные – пассажиры «философского парохода». *Былые годы.* 2013. № 1 (27). С. 111–119; Його ж. История «Философского парохода» из Одессы: события, факты, люди. *Соловьёвские исследования.* 2013. Вып. 2 (38). С. 94–106 та ін.

¹⁸ В історіографії існує неправильно вказана дата висилки А.В. Флоровського з Одеси за кордон – 1 вересня 1922 р. [39, с. 139].

наказом Одеського Губпрофосу тимчасово виконуючою обов'язки директора було призначено Н. В. Леплявкіну [30, арк. 79]. Знову як і напочатку 1922 р. через відсутність досвіду керування бібліотекою Н. В. Леплявкіна не підходила губернському керівництву на постійну посаду директора. Тому наказом Губпрофобра (№ 88) від 14 жовтня 1922 р. з 13 жовтня¹⁹ 1922 р. на цю посаду було призначено *Сергія Лазаровича*²⁰ *Рубинштейна* (див. дод. 9) [22, арк. 21, 31; 30, арк. 87], який впродовж наступних майже восьми років (до 26 серпня 1930 р.) займав посаду директора бібліотеки [42]. Кандидатуру С. Л. Рубинштейна було обрано не випадково. Крім того, що він був доктором наук, до того ж він був добре обізнаний з роботою бібліотек європейських країн, наприклад, Німеччини, де протягом 1909–1913 рр. навчався в університетах Фрайбурга і Марбурга, а в 1913–1914 рр. працював у Берлінському університеті. Саме цей факт був підставою для того, що з метою поповнення Всенародної Бібліотеки УАН новими науковими виданнями 24 травня 1920 р. на надзвичайному Спільному зібранні було прийнято рішення про відрядження С. Л. Рубинштейна як представника академії до столиці Німеччини для закупівлі та замовлення книжок [40, с. 456].

В якості висновку наголосимо, що період 1919–1922 рр. був часом кардинальних змін кадрового складу бібліотеки, що було пов'язано із суспільно-політичними змінами в країні. Перетворення, що почалися в період частішої зміни влади в Одесі на тлі революційних подій, стосувалися не тільки самого університету, але і бібліотеки та зокрема деяких її співробітників. На зламі 1910-х – 1920-х рр. тривалий час спостерігалася складна ситуація із визначенням кандидатури на посаду очільника бібліотеки (бібліотекаря, завідувача, директора), коли ними ставали як представники дореволюційної генерації (П. С. Шестериков, М. В. Смирнов, А. В. Флоровський), так і нової – ранньорадянської (В.-П. Н. Павловський, Н. В. Леплявкіна, С. Л. Рубинштейн) (див. дод. 9). Більшість з них мали якісну освіту (П. С. Шестериков, Н. В. Леплявкіна, А. В. Флоровський, С. Л. Рубинштейн), були захоплені бібліотечною справою та мали складні долі, що не дало можливість простежити біографії В.-П. Н. Павловського і Н. В. Леплявкіної до кінця. Усі очільники бібліотеки не лише були її керівниками, а й плідно працювали на користь розвитку бібліотечної справи, реорганізації її інфраструктури тощо. Особливо показова у цьому плані діяльність А. В. Флоровського, який став єдиним одеським вченим, хто був директором двох найстаріших і провідних книгосховищ не тільки Одеси, а й загалом півдня України. Незважаючи на зміну епох, яка розпочалася у 1919–1922 рр., бібліотека Новоросійського університету, в результаті її карколомної трансформації та перетворення на Головну бібліотеку вищої школи Одеси залишалася провідним, потужним і авторитетним осередком бібліотечної мережі Південної Пальмири.

¹⁹ В історичній літературі має місце дата 13 листопада 1922 р., яка є невірною [39, с. 139–140].

²⁰ Левченко В. В. Рубинштейн Сергій Лазарович. *Дослідники історії Південної України: бібліобіогр. довід.* / упоряд. І. Лиман. Київ, 2016. Т. 2. С. 308–312.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 591. – 1 арк.
2. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 755. – 25 арк.
3. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 158. – 1 арк.
4. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 220. – 60 арк.
5. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1629. – 44 арк.
6. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1751. – 167 арк.
7. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2003. – 195 арк.
8. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2026. – 317 арк.
9. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2047. – 115 арк.
10. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2050. – 177 арк.
11. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2051. – 156 арк.
12. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2558. – 51 арк.
13. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2560. – 132 арк.
14. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2705. – 149 арк.
15. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2706. – 203 арк.
16. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2707. – 80 арк.
17. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2710. – 265 арк.
18. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2718. – 23 арк.
19. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 3075а. – 8 арк.
20. ДАОО. – Ф. 334. – Оп. 3. – Спр. 879. – 4 арк.
21. ДАОО. – Ф. Р-150. – Оп. 1. – Спр. 446. – 319 арк.
22. ДАОО. – Ф. Р-1287. – Оп. 1. – Спр. 16. – 143 арк.
23. ДАОО. – Ф. Р-1395. – Оп. 1. – Спр. 9. – 53 арк.
24. ДАОО. – Ф. Р-1395. – Оп. 1. – Спр. 167. – 112 арк.
25. ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 3. – 11 арк.
26. ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 399. – 40 арк.
27. ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 597. – 200 арк.
28. ДАОО. – Ф. Р-1724. – Оп. 1. – Спр. 1. – 105 арк.
29. ДАОО. – Ф. Р-1724. – Оп. 1. – Спр. 14. – 17 арк.
30. ДАОО. – Ф. Р-1724. – Оп. 1. – Спр. 19. – 116 арк.
31. ДАОО. – Ф. Р-1724. – Оп. 1. – Спр. 31. – 146 арк.
32. ДАОО. – Ф. Р-1724. – Оп. 1. – Спр. 62. – 10 арк.
33. ДАОО. – Ф. Р-3032. – Оп. 1. – Спр. 1. – 190 арк.
34. ДАОО. – Ф. Р-5432. – Оп. 1. – Спр. 1. – 129 арк.
35. ДАОО. – Ф. Р-5432. – Оп. 1. – Спр. 5. – 575 арк.
36. ДАОО. – Ф. Р-5432. – Оп. 1. – Спр. 15. – 58 арк.
37. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 349. – 203 арк.
38. Высшая советская школа в Одессе // Вестн. Одес. губерн. отд. нар. образования. – 1920. – № 4. – С. 17–20.
39. Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, 1817–2017: [монографія] / М.В. Алексєнко, М.О. Подрезова, О.В. Полевщикова, В.П. Пружина, В.В. Самодурова; авт. вступ. ст. та наук. ред. І.М. Коваль; відп. ред. М.О. Подрезова; бібліогр. ред. О.С. Мурашко; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса: ОНУ, 2017. – 292 с.
40. Історія Академії наук України, 1918–1923: Документи і матеріали / упоряд.: В.Г. Шмельов [та ін.]; відп. ред. П.С. Сохань. – Київ: Наук. думка, 1993. – 571 с.
41. Левченко В.В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту / В.В. Левченко; відп. ред. В.М. Хмарський; наук. ред. Т.М. Попова. – Одеса: ТЕС, 2010. – 428 с.
42. Левченко В.В. Одесские учёные – пассажиры «философского парохода» / В.В. Левченко // Былые годы. – 2013. – № 1 (27). – С. 111–119.
43. Левченко В.В. Роль одеських вчених-істориків у розвитку інфраструктури Наукової бібліотеки Одеського (Новоросійського) університету у першій половині ХХ століття / В.В. Левченко // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2017. – Т. 22, вип. 2 (18). – С. 77–105.

44. *Левченко В.В.* Сергей Леонидович Рубинштейн: грани интеллектуальной биографии одесского периода (1910–1920-е гг.) / В.В. Левченко // *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство.* – 2013. – Т. 17, вип. 2 (8) за 2012. – С. 109–124.
45. *Левченко В.В.* Судьбы сотрудников научной библиотеки Одесского университета на фоне социально-политических трансформаций первой трети XX века / В.В. Левченко // *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство.* – 2013. – Т. 18, вип. 1 (9). – С. 26–49.
46. *Одесский университет за 75 лет (1865–1940)* / отв. ред. К.П. Добролюбский. – Одесса: [б.и.], 1940.– 197 с.
47. *Очерк деятельности Одесского Сквуза* // *Высшая школа: бюл. Одес. СКВУЗА.* – 1920. – № 1. – С. 9–11.
48. *Самодурова В.В.* Научная библиотека Одесского университета в 1920-е гг. / В.В. Самодурова // *Наукова бібліотека в сучасному суспільстві: Історія, проблеми, перспективи : зб. ст. / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, Наук. б-ка.* – Одеса : Астропринт, 2003. – С. 97–106.

References

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 1, dossier 591.
- [2]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 1, dossier 755.
- [3]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 158.
- [4]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 220.
- [5]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 1629.
- [6]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 1751.
- [7]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2003.
- [8]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2026.
- [9]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2047.
- [10]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2050.
- [11]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2051.
- [12]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2558.
- [13]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2560.
- [14]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2705.
- [15]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2706.
- [16]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2707.
- [17]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2710.
- [18]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2718.
- [19]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 3075a.
- [20]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 334, inventory 3, dossier 879.
- [21]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-150, inventory 1, dossier 446.
- [22]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1287, inventory 1, dossier 16.
- [23]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1395, inventory 1, dossier 9.
- [24]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1395, inventory 1, dossier 167.
- [25]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1593, inventory 1, dossier 3.
- [26]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1593, inventory 1, dossier 399.
- [27]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1593, inventory 1, dossier 597.
- [28]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1724, inventory 1, dossier 1.
- [29]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1724, inventory 1, dossier 14.
- [30]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1724, inventory 1, dossier 19.
- [31]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1724, inventory 1, dossier 31.
- [32]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1724, inventory 1, dossier 62.

- [33]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-3032, inventory 1, dossier 1.
- [34]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-5432, inventory 1, dossier 1.
- [35]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-5432, inventory 1, dossier 5.
- [36]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-5432, inventory 1, dossier 15.
- [37]. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine]. Fund 166, inventory 3, dossier 349.
- [38]. Vysshaya sovetskaya shkola v Odesse [Higher Soviet School in Odessa]. *Vestnik Odesskogo gubernskogo otdela narodnogo obrazovaniya* [Bulletin of the Odessa provincial department of public education], 1920, no. 4, pp. 17–20.
- [39]. *Dva stolittia sluzhinnia knyzi. Istorii Naukovoï biblioteky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova, 1817–2017* [Two centuries of service to the book. History of the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University, 1817–2017]. Odesa, 2017, 290 p.
- [40]. *Istoriia Akademii nauk Ukrainy* [History of the Academy of Sciences of Ukraine], 1918–1923. Kyiv, 1993, 571 p.
- [41]. Levchenko V. *Istoriia Odeskoho institutu narodnoi osvity (1920–1930): pozytyvnyi dosvid nevdaloho eksperymentu* [The History of Odessa Institute of Public Education (1920–1930): positive experience of a failed experiment]. Odesa, 2010, 428 p.
- [42]. Levchenko V. Odesskie uchenye – passazhiry «filosofskogo parokhoda» [Odessa scientists are passengers of the «philosophical steamship»]. *Bylye Gody*, 2013, no. 1, pp. 111–119.
- [43]. Levchenko V. Rol odeskykh vchenykh-istorykiv u rozvytku infrastruktury Naukovoï biblioteky Odeskoho (Novorossiiskoho) universytetu u pershii polovyni XX stolittia [The role of odessian scientists-historians in the development of the infrastructure of the Scientific library Odessa (Novorossiysk) university in the first half of the XX century]. *Odesa National university herald. Series: Library studies, bibliography studies, bibliology*, 2017, vol. 22, iss. 2(18), pp. 77–105.
- [44]. Levchenko V. Sergey Leonidovich Rubinshteyn: grani intelektualnoy biografii odeskogo perioda [Sergey Leonidovich Rubinstein: aspects of intellectual biography in Odessa period (1910–1920)]. *Odesa National university herald. Series: Library studies, bibliography studies, bibliology*, 2013, vol. 17, iss. 2 (8) for 2012, pp. 109–124.
- [45]. Levchenko V. Sudby sotrudnikov nauchnoy biblioteki Odeskogo universiteta na fone sotsialno-politicheskikh transformatsiy pervoy treti XX veka [Fates of employees of the University Scientific library of Odessa on the background of social and political transformations of the first third of 20th century]. *Odesa National university herald. Series: Library studies, bibliography studies, bibliology*, 2013, vol. 18, iss. 1 (9), pp. 26–49.
- [46]. *Odesskiy universitet za 75 let* [Odessa University for 75 years]. Odesa, 1940, 197 p.
- [47]. Ocherk deyatelnosti Odeskogo Skvuza [Essay on the activities of the Odessa Council of Commissioners of Higher Educational Institutions]. *Vysshaya shkola* [Higher school], 1920, no. 1, pp. 9–11.
- [48]. Samodurova V. V. Nauchnaya biblioteka Odeskogo universiteta v 1920-e gg. [Scientific Library of Odessa University in the 1920s]. *Naukova biblioteka v suchasnomu suspilstvi: Istorii, problemy, perspektivy* [Scientific library in modern society: History, problems, prospects], Odesa, 2003, pp. 97–106.

Надійшла 29.04.2023 р.

ДОДАТКИ²¹

Додаток 1

**Лист В.-П. Н. Павловського до канцелярії ІНУ
від 23 серпня 1912 р.**

В канцелярію Імператорського Новоросійського університета
Владислава-Петра Норбертовича Павловського

Канцелярія університета потребує неможливого: свідательства благонадежности на руки не видають, следовательно я его прислать не могу. Не могу также заставить и губернатора Волынского поспешить с высылкой сведений обо мне. Прошение о свідательстве о благонадежности я подал тотчас по получении свідательства зрелости; подать же раньше было трудно, так как без свідательства зрелости, по существующим правилам, хлопотать о приеме в высшее учебное заведение нельзя. Сегодня я подал прошение губернатору Волынскому об ускорении высылки свідательства моей благонадежности. Свідательство от губернатора, раньше или позже, – получится. Что мое прошлое в политическом отношении безукоризненно, свідательствуют полученное мной недавно (2 ½ мес[яца]) свідательство зрелости. Прошу меня зачислить условно, если к 1-му октября свідательство не получится, я уйду из университета. Я не хочу пропускать лекции ни одной. Если же такого условного зачисления быть не может, к 10-му сентября прошу прислать мне документы, т[ак] к[ак] тогда я буду еще иметь возможность поступить в Киевский коммерческий институт.

Владислав Павловский

P.S. Извещение об условном приеме, или об отказе в приеме, прошу возможно скорей прислать под адресом:

Г[ород] Острог Волын[ской] губ[ернии]. Кидры дом Александровича

23 августа 1912 г[ода]

P. P. S. Обязательство представляю.

ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 220, арк. 32–32 зв. Рукопис. Лист.

²¹ Представлені документи публікуються мовою оригіналу, з наведенням відповідно до правил орфографії та пунктуації сучасної російської мови. Скорочення слів, що зустрічаються в тексті, розшифровані в квадратних дужках.

**Клопотання, уповноважених сходки студентів
історико-філологічного факультету НУ від 10 квітня 1917 р.**

В историко-филологический факультет Новороссийского университета Студенты всех отделений и курсов историко-филологического факультета Новороссийского Университета, собравшись 19 сего марта на сходку, которая происходила под председательством прив[ат]-доц[ента] В.Ф. Лазурского, единогласно постановили уполномочить студентов Н.В. Ненадкевича, В.-П. Н. Павловского, Ф.Е. Петруня, Н.Г. Прудникова обратиться в историко-филологический факультет Новороссийского университета с нижеследующим ходатайством.

В виду того, что настоящий академический год протекал в весьма неблагоприятных условиях для работы, а также в виду того, что последние события отвлекли и будут отвлекать студенчество от чисто-академической деятельности, текущий же момент требует от студенчества интенсивного труда вне университета, имеем честь просить историко-филологический факультет принять в связи с переживаемым моментом нижеуказанные меры, которые облегчили бы студенчество в выполнении его очередных задач.

- 1) Не применять по окончании весенней сессии экзаменов 126 ст. (т.е. увольнение студентов) за незачет семестров, выдачу зачетных свидетельств лицам, пробывшим 2 года на последнем курсе, перенести, в случае их желанья, на осень)
- 2) Упразднить повторные записи на лекции и разрешить держать экзамены по прослушанным курсам любой давности.
- 3) Принять министерские нормы преподавания и зачета семестров в той форме, какая принята на историко-филологическом факультете Петроградского университета, т.е. сделать необязательными следующие предметы: а) на всех отделениях: 1) Богословие и 2) второй новый язык; в) на классическом отделении: 1) санскрит, 2) историю византийской литературы, и 3) историю Востока, как самостоятельный предмет; на славяно-русском отделении: 1) санскрит, 2) историю византийской литературы, 3) историю византийского и русского искусства и 4) историю русской церкви; на историческом отделении: 1) историю русской церкви, 2) второй курс по русской словесности, 3) политическую экономию и 4) введение в славяноведение.

Упразднить все повторные испытания.

Ограничить обязательность практических занятий 8-часовой нормой на каждом отделении.

В связи с этим ходатайствуем о принятии министерских норм для зачета семестра.

О вышеизложенном ходатайствуют, уполномоченные сходкой студентов историко-филологического факультета Новороссийского университета, студенты:

Н. В. Ненадкевич
В.-П. Н. Павловский
Ф. Е. Петрунь
Н. Г. Прудникова

10/IV 1917 г[ода]

ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 2707, арк. 55–55 зв. Рукопис. Лист.

Додаток 3

Клопотання В.-П. Н. Павловського міністру народної освіти від 22 липня 1917 р.

Господину министру народного просвещения

На усмотр[ение] фак[ультета]

1/VIII

Студента Новороссийского университета
историко-филологического факультета
(пробывшего на 4-м курсе 2 года)

Владислава-Петра Норбертовича Павловского

ПРОШЕНИЕ

Честь имею просить господина министра Народного просвещения распространить на меня постановление историко-филологического факультета Новороссийского университета, справку о котором прилагаю (№ 139).

Факультет, издавая это постановление, не оговорил, как будет со студентами, которым исполнилось 27 лет. Я состою ратником государственного ополчения II-го разряда призыва 1909 года и пользовался отсрочкой до 1-го июня 1917 г[ода] для сдачи полукурсовых испытаний и получения зачетного свидетельства. Весной текущего года академическая жизнь протекала в условиях, препятствующей сдачи необходимых экзаменов студенты IV курса более молодого возраста, согласно постановлению факультета, могут восполнить это предстоящей осенью. Декан факультета, опираясь на прежние постановления Министерства народного просвещения, не счел нужным предоставить эту льготу и мне.

Так как зачетное свидетельство мной еще не получено, то прошу разрешить мне сдавать недостающие экзамены для получения зачетного свидетельства в осенней экзаменационной комиссии, перенесение этих испытаний в Государственную комиссию так осложнит работу, что не успею до 15-го октября закончить государственные экзамены.

Полукурсовые испытания начнутся в Новороссийском университете 21-го августа, поэтому прошу известить декана историко-филологического факультета, по возможности скорой, о последовавшем решении этого вопроса.

Студент Новороссийского университета Владислав Павловский

22 июля 1917 г[ода]

г. Одесса Старая Институтская 25 ка. 11

ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 2706, арк. 41. Рукопис. Лист.

Додаток 4

**Клопотання В.-П. Н. Павловського
декану історико-філологічного факультету НУ
від 24 серпня 1917 р.**

Господину декану историко-филологического факультета
Студента IV курса классического отделения
Владислава-Петра Норбертовича Павловского

ПРОШЕНИЕ

Честь имею просить Господина Декана принять во внимание при обсуждении вопроса о допущении меня к осенним полукурсовым испытаниям следующие обстоятельства:

- 1) Зачет 6 семестров мной был получен весной 1915 года.
- 2) В течение 1915/16 акад[емического] года я был слушателем педагогических курсов при Одесском учебном округе, вследствие чего весной 1916 года не держал испытаний в университете.
- 3) Только 3 октября 1916 года был принят обратно в университет; поэтому осенняя сессия 1916 года не была мной использована.
- 4) В декабре 1916 года и январе 1917 года состояние моего здоровья не позволило мне заниматься.
- 5) Весной 1917 года был уволен из Университета за невзнос платы; и был принят только в конце мая.
- 6) Лекции и практические занятия в течение двух последних лет посещал.

Владислав Павловский

24 августа 1917 г[ода]

ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 2706, арк. 49. Рукопис. Лист.

Додаток 5

**Клопотання В.-П. Н. Павловського
декану історико-філологічного факультету НУ
від 11 вересня 1917 р.**

Господину декану історико-філологічного факультета
Новоросійського університета
Студента IV курсу класического відділення
Владислава-Петра Норбертовича Павловського

ПРОШЕНИЕ

Честь имею просить господина декана предоставить мне право в течение двух недель (до 25-го с[его] м[есяца]) сдавать полукурсовые испытания, необходимые для получения зачетного свидетельства.

В сроки, указанные факультетом, не могу сдать, так как Коалиционный студенческий комитет просил г.г[оспод] профессоров и студентов воздержаться с экзаменами до выяснения вопроса об условном переводе.

Владислав Павловский
11 сентября 1917 г[ода]

ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 2706, арк. 66. Рукопис. Лист.

Додаток 6

**Клопотання В.-П. Н. Павловського проректору НУ
від 2 грудня 1917 р.**

Пост[ановлением] Правл[ения]
2 декабря 1917 г[ода] зачислен
в вольнослушатели
ист[орико]-фил[ологического]
ф[акультета]

Господину проректору
Новоросійського університета
Студента IV курсу історико-
філологічного факультета
(класического відділення)
Владислава-Петра
Норбертовича Павловського

ПРОШЕНИЕ

Честь имею просить господина проректора разрешить мне не получать выпускного свидетельства (с зачетом 6-ти семестров) и оставаться студентом университета.

В феврале 1916 г. я был по мобилизации, как ратник Государственного ополчения II разряда (родился 31 янв. 1888 г.), но получил отсрочку для окончания

образования. В июне 1917 г. истек срок последней отсрочки для пребывания в университете. Мной был возбужден пред Министерством народного просвещения о продлении отсрочки, и министерство предоставило факультету решить этот вопрос. Г. декан факультета приравнял меня к остальным студентам, пробывшим на IV курсе два года, и, таким образом, я числился студентом до 25 сентября сего года. В первых числах октября я обратился с новым ходатайством к министрам Народного просвещения и Военному об оставлении меня на год в университете; но никакого ответа до сих пор не последовало.

Поступил я в университет в 1912/13 академическом году. Зачет 6-ти семестров получен весной 1915 г. Кроме предметов, входящих в состав испытаний Государственной комиссии, необходимо еще сдать экзамены по следующим предметам: 1) общее языковедение, 2) введение в философию, 3) психология, 4) история древней философии, 5) сравнительная грамматика инд[о]-евр[опейских] языков, 6) древн[ая] русская история и 7) санскрит.

Так как в настоящее время я не могу вступить в ряды армии, с другой же стороны, не могу приступить к экзаменам в Государственной комиссии, то поэтому прошу разрешить мне остаться студентом; пребываю в университете, я сдам все полукурсовые экзамены и тогда, с зачетом восьми семестров, приступлю к Государственным экзаменам.

Владислав Павловский

2 декабря 1917 г[ода]

Г[ород] Одесса. Ст[аро]-Институтская ул[ица] № 25 кв[артира] 11.

ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 220, арк. 1–1 зв. Рукопис. Лист.

Додаток 7

**Службова записка В.-П. Н. Павловського
завідувачу історико-філологічним кабінетом НУ Б. В. Варнеке
від 20 травня 1919 р.**

Заведующему историко-филологическим кабинетом
От комиссара библиотеки и кабинетов

Довожу до Вашего сведения, что предоставляется возможность расширить историко-филологический кабинет. В связи с предполагающимся упразднением студенческого отдела библиотеки и ограничением выдачи книг на дом, необходимо сделать кабинет таким, чтобы большее число лиц могло ими пользоваться. Уполномоченный по делам высшей школы в г[ороде] Одессе тов[арищ] Малич предоставил для историко-филологического кабинета две

комнаты (бывшее студенческое общежитие, против факультетской комнаты). Из студенческого отдела библиотеки можно будет взять в кабинет все подходящие книги. Кроме того, для пополнения кабинета можно воспользоваться и дублетами основной библиотеки.

В.-П. Павловский
20-го мая 1919 г[ода]
г[ород] Одесса
Находил бы устройство кабинета
в более расширенном виде очень желательным
если к тому предоставлены возможности
Б. Варнеке

ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 2710, арк. 38. Рукопис. Лист.

Додаток 8

Службова записка профессора А. В. Флоровського завідувачу Одеського губпрофосу Т. М. Внукову від 23 січня 1922 р.

1) Библиотеку²² взять в ведении Губпрофобра. 2) Как научное учреждение подчиняется к[омите]ту Профобра через его Научное бюро. 3) Библиотечной комиссии немедленно организовать представление в к[омите]т кандидата на пост директора библиотеки. 4) К заседанию к[омите]та по этому вопросу представить доклад о необходимых мероприятиях по упорядочению работ библиотеки.

24/І Завгубпрофобром Т. Внуков [підпис]

**Товарищу заведующому
Одесским Губпрофобром**

Положение Главной библиотеки высшей школы, создавшееся после устранения от деятельности в ней заведывающего тов[арища] В. Н. Павловского и вызвавшего различные планы и предположения всех заинтересованных ведомств и учреждений, вынуждает состоящую при Библиотеке библиотечную комиссию в составе профессоров – представителей различных институтов, представить Вам свои соображения о необходимых мерах к наиболее рациональному разрешению вопроса о Главной библиотеке.

²² Резолюцію написано чорними чорнилами починаючи з лівого верхнього кута аркушу формату А4 за діагонально 14 рядками зверху машинописного тексту, яка зайняла приблизно 1/6 частину аркушу.

Библиотека высшей школы до августа 1921 года находилась в ведении Губпрофобра. В августе прошлого года при обстоятельствах, в обсуждение которых комиссия сейчас не входит, Библиотека была передана в Губполитпросвет, при чем для непосредственного ведения ее в библиотечном подотделе последнего была организована особая секция академических библиотек во главе с тем же тов[арищем] Павловским. С уничтожением этой секции в последнее время Библиотека высшей школы утратила последнюю особенность в порядке управления среди прочих библиотек. Между тем на очередь была выдвинута мысль о передаче Одесской публичной библиотеки в ведение Губпрофобра и выделении ее из общей библиотечной сети Губполитпросвета в виду исключительного места ее среди библиотек. Если в отношении Публичной библиотеки этот план имеет известные основания, то тем более естественен и необходим он в отношении Библиотеки высшей школы. Последняя только одной из сторон своей деятельности подходит к заданиям Губполитпросвета, поскольку является общедоступным книгохранилищем; на гораздо значительнее и важнее две другие задачи Библиотеки, – а именно обслуживание учебной и ученой работы высшей школы. Этими особыми заданиями Библиотека решительно выделяется из среды общей массы других библиотек. Эта учено-учебная задача Библиотеки высшей школы естественно связывает Библиотеку с органами, ведающими работу высшей школы вообще, почему прежнее включение ее в число учреждений Губпрофобра было естественным и совершенно целесообразным. Схематически привлекательное объединение всех библиотек губернии в ведении одного органа управления, по мнению комиссии, не должно затенять специальных заданий и потребностей отдельных библиотек. Интересы науки и высшей школы в данном случае значительнее и ценнее хотя бы и совершенной схемы, почему последняя может быть без вреда для дела принесена в жертву реальным потребностям высшего образования и науки.

Основываясь на этих соображениях, библиотечная комиссия при Главной библиотеке высшей школы находит вполне целесообразным и совершенно необходимым – перевести Главную библиотеку в ведение Губпрофобра. Не входя пока в обсуждение связанных с этим переходом вопросов административного, экономического и технического характера, комиссия просит Вас поставить затронутый вопрос в принципиальной форме на рассмотрение коллегии Губнаробраза, предоставив комиссии непосредственное участие в рассмотрении всех дальнейших мероприятий по делу Главной библиотеки.

Ант. Флоровский [підпис]

23 янв[аря] 1922 [года]

Одеський історико-краєзнавчий музей, фонд професора О. Я. Шпакова, папка № 5, інвентарний № 6919. Машинопис. Лист.

Додаток 9

**Зведені дані щодо очільників Наукової бібліотеки ОНУ
імені І. І. Мечникова
в період 1917–1922 рр.**

№	Роки займаної посади	Назва посади	П І Б (роки життя)	Освіта
1	6 липня 1910 р. – 17 травня 1919 р.	Бібліотекар	Петро Степанович Шестериков (1859–1929)	Вища
2	17 травня 1919 р. – ≈14 серпня 1919 р.	Тимчасово бібліотекар	Микола Васильович Смирнов (1883–19??)	Неповна вища
3	≈14 серпня 1919 р. – 23 серпня 1919 р.	Завідувач	Владислав-Петро Норбертович Павловський (1888–19??)	Неповна вища
4	23 серпня 1919 р. – лютий 1920 р.	Бібліотекар	Петро Степанович Шестериков (1859–1929)	Вища
5	лютий 1920 р. – 31 грудня 1921 р.	Завідувач	Владислав-Петро Норбертович Павловський (1888–19??)	Неповна вища
6	31 грудня 1921 р. – 10 лютого 1922 р.	Тимчасово заступниця завідувача	Ніна Василівна Леплявкіна (≈1889–19??)	Вища
7	10 лютого 1922 р. – 1 вересня 1922 р.	Директор	Антоній Васильович Флоровський (1884–1968)	Вища
8	1 вересня 1922 р. – 13 жовтня 1922 р.	Тимчасово виконуюча обов'язки директора	Ніна Василівна Леплявкіна (≈1889–19??)	Вища
9	13 жовтня 1922 р. – 26 серпня 1930 р.	Директор	Сергій Лазарович Рубинштейн (1889–1960)	Вища

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1. Петро Степанович Шестериков, 1892 р.
Архів НБ ОНУ, ф. 2, од. зб. 1341.

Іл. 2. Владислав-Петро Норбертович Павловський, 1912 р.
ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 220, арк. 53.

Іл. 3. Владислав-Петро Норбертович Павловський, 1920 р.
ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 220, арк. 60.

Іл. 4. Антоній Васильович Флоровський.
АРАН, ф. 1609, оп. 1, д. 186.

Levchenko V.V.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),
docent at the department «Ukrainoznavstvo, historical, legal and linguistic disciplines»
Odessa National Maritime University
34 Mechnikov St., Odessa, 65029, Ukraine
tel.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

Murashko O.S.,

bibliographer, librarian, specialist in education
5 Yelisavethradskyi Ln., Odesa, 65007, Ukraine
tel.: (+38) 067 743 13 29
e-mail: al76od@gmail.com

**THE FATE OF THE HEADS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY OF
ODESA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY AT THE
TURN OF ERA (1917–1922)**

The article examines the biographies and fates of the heads of the Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University at the turn of the century in the period 1917–1922, when, against the background of socio-political and socio-economic transformations, the reorganization of its subordination, structure, staff and other components of activities. The funds of the State Archive of the Odesa region contain historical primary sources that allow us to reconstruct individual fragments of their biographies. Based on the analysis of a wide range of historical sources and scientific literature, the biographies of three librarians who represented new generation of representatives of the Odesa scientific corporation were studied. The factors that influenced the appointment of representatives of the new generation to the position of library manager and their activities were determined. The activities they carried out while holding the position of head of the library, as well as the results achieved by the library during a separate period of their leadership, were mentioned. The results of the prosopographic analysis of the figures of the library managers are given. An attempt was made to determine the social composition of the leaders as representatives of the library business and to trace their fate in the context of the vicissitudes of the specified period. The working conditions, material and household level and social status of the leaders are characterized. The general organizational principles, content and directions of activity of the Soviet government in the matter of reforming the library network of the higher school of Odesa are analyzed. Changes in the composition and position of library employees are summarized. The study is devoted to the study of little-known facts of the biographies of the forgotten figures of the heads of the library, who played an important role in the development of the library business during the era of radical changes in the state system and society. Contradictory tendencies of the policy of the Soviet government, which accompanied the development of the library business in Odesa and influenced the position of the heads of the libraries, were traced.

Keywords: Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University, Imperial Novorossiysk University, Odessa Higher School, library affairs, leaders, biography, P. Shesterikov, M. Smirnov, V.-P. Pavlovskiy, N. Lepliykina, A. Florovskiy.